

Бекетова В.М.

**“МУЗЕЙ – УКРАЇНІ ВСІЙ КРАСА...” (ДО 160-РІЧЧЯ
ЗАСНУВАННЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО
МУЗЕЮ ІМ. Д.І.ЯВОРНИЦЬКОГО)**

Ці слова про Обласний музей ім. О.М. Поля були написані Володимиром Гіляровським у 1905 р. в листі до Дмитра Яворницького [8, с. 128]. Так він висловив пошану директору музею, який приділяв багато уваги висвітленню в музеї історії запорозького козацтва, збиранню козацьких реліквій, матеріалів з археології та етнографії місцевого краю. Дійсно, Д. Яворницький, отримавши у 1902 р. посаду директора місцевого музею, гідно продовжив музейну справу в Катеринославській губернії, започатковану ще в середині ХІХ ст., в часи катеринославського губернатора Андрія Фабра.

Історія кожного музейного закладу має свої етапи, так звану хронологію подій, які висвітлюють його послідовний розвиток. Інколи новий етап настає

через певне забуття, неухажність сучасників і безпосередніх наступників, і тільки на значній часовій відстані етапи історії постають рельєфніше, чіткіше, вимальовуються їх особливості, з'ясовуються причини певних невдач та прорахунків, злетів та стабільного розвитку, простежуються культурні традиції регіону. І добре, коли з часом вдається детально реконструювати історію закладу, віддати шану усім, хто був причетний до неї.

Так було і з Дніпропетровським історичним музеєм ім. Д.І. Яворницького. Довгий час в працях з історії музею датою його заснування вважалось 6 травня 1902 р., коли Катеринославське наукове товариство, ядро якого склали викладачі Катеринославського вищого гірничого училища, підтримане земством, дворянством, освітянами, громадськістю губернії, на базі Комерційного училища було відкрито Обласний музей імені О.М. Поля. Хоч багатьом представникам місцевої інтелігенції було добре відомо про створений ще у 1849 р. в Катеринославі Громадський музей Катеринославської губернії (так званий Фабрівський музей), який розташовувався у приміщенні Потьомкінського палацу, а з кінця 1850-х рр. – в кабінеті місцевої класичної гімназії [7, с. 158-159]. В газеті «Екатеринославские губернские ведомости» протягом 1840-1850-х рр. було надруковано кілька статей про створення цього музею, збирання пам'яток та склад музейної колекції, висвітлювались проблеми щодо його функціонування [4; 5; 6]. В історії Катеринославської класичної гімназії теж певне місце відведено діяльності музею, оскільки директор гімназії був одночасно й завідувачем Громадського музею [11, с. 7]. Саме директор гімназії та училищ Катеринославської губернії Я.Д. Грахов, за підтримки і сприяння губернатора А.Я. Фабра, і став ініціатором створення в Катеринославі першого музею.

Інформація про заснування музею була вміщена в газеті «Екатеринославские губернские ведомости», № 12, від 1 лютого 1849 р., де повідомлялось, що метою улаштування музею є те, щоб мати сховище різних рідкісних речей, цінних в історичному та археологічному відношенні, які переважно являють собою природні та штучні витвори Катеринославської губернії, і щоб кожна допитлива людина могла оглянути ці предмети. Засновники музею запрошували всіх «ревнителів благого просвещения» взяти участь у його створенні пожертвуванням старовинних монет, медалей, історичних реліквій, супроводжуючи їх коротким описом. Музей передбачалося розташувати у приміщенні Дворянських зборів, тобто в Потьомкінському палаці, де протягом першого свого десятиліття він і знаходився. Завідував музеєм його засновник Яків Дмитрович Грахов.

Сучасники, зокрема етнограф і археолог А.В. Терещенко, який відвідав Катеринослав у 1852 р., давали високу оцінку музею і його зібранню, зазначаючи, що предмети в ньому були підібрані вельми рідкісні [12]. Зокрема, у переліку експонатів було названо: кістки велетенських доісторичних тварин; колекцію гірських порід, серед яких центральне місце посідали зразки кількох різновидів кам'яного вугілля з покладів антрациту Бахмутського та Слав'яносербського повітів Катеринославської губернії; три величезні мушлі; російський бердиш, знайдений на Куликовому полі; ботанічний прес знаменитого природознавця Паласса та інші.

Хоч точного опису колекції музею не існує, із статей 1852 р., вміщених у «Екатеринославских губернских ведомостях», та звіту Я.Д. Грахова 1858 р. ви-мальовується наступний склад цього першого музейного зібрання: нумізматичні речі (російські та іноземні монети), єгипетські та керченські древності, деякі археологічні знахідки з курганів Катеринославської губернії, колекції гірничих порід та палеонтологічних реліквій, пожертвовані А.Я. Фабром і Я.Д. Граховим [1]. Існують відомості, що єгипетську колекцію музею (мумія жінки з дитиною, статуетки богів, ритуальні амулети, намисто, посуд – 106 од.) було привезено Фабром з Єгипту [9]. Однак Грахов повідомляв, що єгипетські старожитності були придбані для музею за 80 карбованців, не зазначаючи у кого саме. Фабр, судячи з відомих нам архівних джерел, ніколи у Єгипті не був, але окремі єгипетські старожитності мав у своєму зібранні. Так, у 1844 р. він подарував Одеському музею старожитностей статуетку давньоєгипетського ібіса [11, с. 4, 7]. Тому ймовірно припустити, що саме від нього, або від якогось інкогніто, музей збагатився старожитностями Стародавнього Єгипту, які й сьогодні зберігаються в Дніпропетровському історичному музеї, складаючи його «золотий фонд» [9].

Серед археологічних речей вирізнялась колекція матеріалів, що надійшла від місцевого дворянина Андрія Михайловича Миклашевського, відомого своєю активною громадською діяльністю (предводитель дворянства, дійсний член Товариства сільського господарства Південної Росії), який на своїх землях проводив археологічні розкопки курганів. Він передав до музею зразки давньої кераміки, 8 одиниць одягу, прикрашеного золотими нашивками, скіфські залізні вудила тощо [5].

Зберігались в музеї також 2 бивні мамонта, залишки різної вогнепальної зброї тощо. Нумізматична колекція складалась з давньогрецьких та римських монет, зразків російських, польських, литовських, шведських, пруських, саксонських, баварських, сардинських монетних грошових знаків різних часів, які надійшли від аматорів освіти й історії [6].

Найдавнішими експонатами Громадського музею були кам'яні статуї. Ініціатива щодо збирання й охорони «кам'яних баб» – цих унікальних пам'яток давніх культур, свідків далекого минулого даного регіону, належала губернатору Фабру [3]. В своїй праці «О памятниках некоторых народов варварских, издревле обитавших в нынешнем Новороссийском крае», надрукованій у 1848 р. в Записках Одеського товариства історії та старожитностей, він приділив значну увагу дослідженню кам'яної пластики Півдня та помістив ряд малюнків кам'яних статуй. Відомі факти про те, що Фабру доповідали про знайдені кам'яні статуї й зверталися з проханням опікуватися їх охороною й збереженням, адже тільки на Катеринославщині у ХІХ ст. нараховувалось понад 400 статуй [10].

Керченські древності – зразки античної грецької цивілізації, ймовірно, потрапили в музей у 1856 р. під час Кримської війни, коли до Катеринослава були евакуйовані експонати одного з найстаріших музеїв Півдня країни – Керченського археологічного музею [2]. Кілька тюків з античними предметами перевезли до Катеринослава і розмістили в спеціальному приміщенні, де їх повинен був прийняти й упорядкувати відомий нумізмат, археолог П.С. Савельєв, який тоді перебував у Катеринославі у своїх наукових справах. На той час у Ке-

рченському музеї зберігались археологічні матеріали з зібрання П.А. Дюбрюкса, з розкопок кургану Куль-Оба, різні античні пам'ятки, придбані у мешканців Феодосії та інших міст Криму за кошти, виділені місцевою владою. Значна частина цих речей, здебільшого дрібних, була запакована і евакуйована з Керчі. Інші експонати музею, які вивезти було неможливо через їх габарити (мармурові леви, надмогильні плити, статуї тощо), окупанти знищили або пограбували. Але й з евакуйованими в Катеринослав музейними предметами сталося нещастя. Квартал міста, де вони зберігалися, протягом 20 хвилин охопила пожежа. Вдалося врятувати лише решту речей, які й залишилися у місцевому музеї, розташованому в ті дні в приміщенні класичної гімназії, тому що Потьомкінський палац був перетворений на шпиталь для поранених [11].

Заснований як громадський музей в Катеринославі існував виключно на пожертви мешканців міста. Протягом 1849-1858 рр. на обладнання вітрин, придбання древностей було зібрано 270 крб., а фактично витрачено 283 крб. (13 крб. пожертвував особисто директор музею) [1]. Місцева влада не брала ніякої участі у фінансуванні музею, хоч і потрібно було на його утримання не так вже й багато коштів. Зокрема, Грахов вважав, що вистачило б 600 крб. на рік асигнувань з казни, з яких 150 крб. складала б заробітна плата постійному консерватору-хранителю й упоряднику музею. Оскільки влада коштів не виділяла, Грахов запропонував передати музей класичній чоловічій гімназії. Його пропозиція й була з часом здійснена, бо до початку ХХ ст. музей зберігався саме в гімназії, де поряд існували нумізматичний і природничо-історичний кабінети з цінними колекціями монет, медалей (біля 600 одиниць), археологічних речей, мінералогічних і зоологічних матеріалів та гербаріїв [1]. Протягом 1902 – 1906 рр. зібрання Громадського музею (понад 300 од.) з класичної гімназії було передано до Обласного музею ім. О.М. Поля.

Таким самим етапом, але вже наступним, на шляху формування музейного зібрання, організаційного оформлення музейної справи в регіоні було й відкриття для широкої публіки в Катеринославі у 1887 р., до його 100-річного ювілею, приватного музею Олександра Миколайовича Поля, громадського діяча, колекціонера, підприємця, мецената, почесного громадянина міста. Про цей музей відомо більше, тому що було упорядковано каталог його колекції, хоч проіснував він як самостійний музей, недовго (протягом 1887-1889 рр.), бо коштів на його утримання й поповнення колекції у власника не було, а місцева влада не квапилася допомогти Олександрові Миколайовичу або виділити кошти на придбання для загального користування унікальне зібрання, яке нараховувало понад 4500 предметів і оцінювалось власником у 200 тисяч рублів сріблом. Тому Поль був вимушений згорнути експозицію й упакувати предмети в ящики, маючи наміри продати цінні колекції й зовсім виїхати з Катеринослава на південь або закордон, але хвороба й смерть у 58-річному віці завадили цьому, й полівське зібрання залишилось у місті. Поль заповів свої колекції рідним, а оскільки він залишив їм також багато боргів, то долю музейних цінностей вирішував спеціальний Опікунський комітет, який прийняв рішення розпродати цінні пам'ятки історії та культури. «Что будет с этой коллекцией, ведает Бог, но печально, даже оскорбительно для чести русских людей, интересующихся про-

шлым свого отечества и своих предков, если это сокровище попадет в руки иностранцев или даже в руки недостойных невежд, видящих в древностях не предметы для изучения прошлого во всех видах и родах его, а предметы мены на деньги и богатой наживы», – писав Д.І.Яворницький [13], який вважав полівський музей найціннішим в Україні зібранням унікальних археологічних, історичних пам'яток різних культур та народів як місцевого краю, так і античності. Він особисто бачив 50 ящиків з золотими предметами скіфської доби – витончених творів грецьких майстрів IV ст. до н.е., та багато інших скарбів.

Частково колекцію було розпродано, але понад 2500 тис. предметів у 1910-1912 рр. Ольга Семенівна Поль, дружина О.М. Поля, завдяки клопотанням Д.І.Яворницького, передала на зберігання до Обласного музею ім. О.М. Поля, що надзвичайно збагатило музей, надало йому що більшої вартості й виокремило з поміж інших подібних крайових музеїв. Це те підґрунтя, на якому базується уся сучасна діяльність музею.

Сьогодні, у рік свого 160-річчя, Дніпропетровський історичний музей зберігає 260 тисяч музейних предметів, серед яких: 30-тисячне археологічне зібрання, 100-тисячна архівно-книжкова колекція, 80-тисячна підбірка фото-, фоно-, кіно-, відеоматеріалів, 50 тисяч одиниць цінних пам'яток живопису, творів народно-ужиткового мистецтва, предметів побуту, меблів, знарядь праці, зразків зброї, монет, паперових грошей, орденів та медалей, знаків і значків, марок і конвертів, які відтворюють історію та культурні надбання нашого краю в усьому його розмаїтті, багатстві й своєрідності.

Музей за час свого існування перетворився на великий музейний комплекс, який складається з шести музеїв, що функціонують на правах відділів: історичний музей з 10 експозиційними та 4 виставковими залами, діорама «Битва за Дніпро», меморіальний будинок-музей Д.І. Яворницького, музей «Літературне Придніпров'я», музейний центр О.П. Блаватської та її родини, музей історії самоврядування Дніпропетровської області. Щорічно понад 300 тисяч мешканців та гостей Дніпропетровська відвідують численні стаціонарні та тимчасові експозиції, культурологічні, тематичні, колекційні виставки (у середньому – 80 на рік), які проходять в музейному комплексі та поза його межами.

Активна діяльність, провідні позиції Дніпропетровського історичного музею в культурному житті регіону й України виявляються у цікавих справах, які було започатковано музеєм. Це всеукраїнські музейні фестивалі, що проводяться раз на 3 роки у Дніпропетровську й збирають понад 100 музейних закладів України різних рангів, профілів, власності та підпорядкування; це участь музею у всеукраїнських та міжнародних виставкових та видавничих проектах – «Україна – козацька держава», «Козак Мамай», «Українці у світі», «Великий скульптурний салон 2009», «Пам'ятки трипільської культури у Ватикані», «Україна – Швеція: на перехресті історії ХУІІ – ХУІІІ ст.», «Ми звинувачуємо. Голодомор в Україні 1932-1933 рр.» тощо. Музей має перспективу розвитку, яка вбачається – у подальшому удосконаленні експозиції історичного музею й завершенні проекту створення музейного центру О.Блаватської, у побудові павільйону-лапідаріуму для кам'яної пластики, створенні Дитячого інтерактивного музейного центру, відкритті виставок відкритих фондів в адміністративному примі-

щенні тощо. Планує музей здійснити й видання низки каталогів («Козацькі старожитності ДІМ», «Рушники в фондах музею», «Герби Придніпров'я», «Хрести з колекції ДІМ», «Вотивні пам'ятки групи коштовностей музею»), буклетів по шести музеях та лапідаріуму, наукових збірників (вип. 11 «Роль музеїв у культурному просторі України»), які мають широкий попит у відвідувачів музею, науковців, краєзнавців, освітян, учнів та студентів області й України.

Двері музею завжди відчинені для зацікавлених, небайдужих людей.

Бібліографічні посилання:

1. Бекетова В.М. Перший музей у Катеринославі. (До 150-річчя заснування) // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Вип.1: Матеріали першої міжрегіональної історико-краєзнавчої конф. – Дніпропетровськ, 1998. – 272-277.
2. Бекетова В.М., Чернов Е.А. Из истории керченско-екатеринославских музейных связей XIX века. // 175 лет Керченскому музею древностей. Материалы международной научной конференции. – Керчь, 2001. – С. 143-147.
3. Бобкова О.М. А.Я.Фабр: Портрет администратора на фоне эпохи / Под ред. и вступ. ст. А.А. Непомнящего. – Симферополь, 2007. – 312 с.
4. [Грахов Я.Д.] Об устройстве общественного музеума в городе Екатеринославе // ЕГВ: Приб. – 1849. – 19 марта.
5. [Грахов Я.Д.] О найденных древностях // ЕГВ: Приб. – 1852. – 7 июня.
6. [Грахов Я.Д.] Описание Екатеринославского общественного музеума //ЕГВ: Приб. – 1852. – 21, 28 июня.
7. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 1. Листи вчених до Д.І. Яворницького /Упоряд.: С.В. Абросимова, А.І. Перкова та ін. Вступ. ст. С.В. Абросимової, А.І. Перкової. Передне слово Б.Т. Карапиша.. – Д.: Гамалія, 1997. – 888 с.
8. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 2. Листи діячів культури до Д.І. Яворницького /Упоряд.: С.В. Абросимова, Н.Є. Василенко, А.І. Перкова та ін. Вступ. ст. С.В. Абросимової. Під заг. редакцією Н.І. Капустіної. – Д., 1999. – 460 с.
9. Єгипетські старожитності в колекції Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького. Каталог. /Автори-упоряд.: І.А. Фоменко, Г.Ф. Шамрай. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2006. – 40 с.
10. Капустіна Н.І., Бекетова В.М. Лапідаріум для колекції кам'яної пластики Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького //Пам'ятки України. – 2009. – № 1. – С. 46-49.
11. Музеї Дніпропетровської області / Автори-упоряд.: Н.І. Капустіна, В.М. Бекетова – Д.: АРТ-ПРЕС, 2006. – 56 с.
12. Терещенко А. Очерки Новороссийского края: Екатеринослав и Херсон //ЖМНП. – 1853. – Ч. 78, отд.2. – С. 9.
13. Эварницкий Д.И. Музей А.Н. Поля // Исторический вестник. – 1890. – Т.42. – № 12. – С. 794-798.